

กวาวเครือ

ชยันต์ พิเชียรสุนทร^{1,2}

¹คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

²ราชบัณฑิต สำนักวิทยาศาสตร์ ราชบัณฑิตยสถาน

กวาวเครือเป็นสมุนไพรที่คนไทยรู้จักใช้ประโยชน์มาแต่โบราณ ในตำรายาพื้นบ้านที่ใช้เป็นยาอายุวัฒนะ (ในทางแพทย์แผนไทย คำว่า “อายุวัฒนะ” หมายถึง “สุขภาพดี กินได้ นอนหลับ ถ่ายคล่อง”) มีหลายขนานที่เข้ากวาวเครือ โดยเฉพาะใน “ตำรายาหัวกวาวเครือ” ที่มีชื่อเสียงของหลวงอนุสารสุนทร ซึ่งตีพิมพ์เมื่อพุทธศักราช 2474 อ้างจากตำราพบว่าที่นายเปลี่ยน กิตติศรี แปลไว้ ตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า “หัวกวาวเครือกินเท่าเม็ดพริกไท วันละ 1 เม็ด ก่อนเข้านอน” จะทำให้ “คนอ่อนเพลีย ผอมแห้ง แรงน้อย นอนไม่หลับ กินไม่ได้ กินยา 20 ถึง 30 วัน โรคอ่อนเพลียหายสิ้น นอนหลับสบาย เดินไปได้ตามปกติ” และ “หญิงอายุ 70 ถึง 80 กินแล้วอ้วนท้วนสมบูรณ์ กลับมีระดูอย่างสาว นมมีโตแข็งขึ้นอีก ชายกินแล้วนมแตกพานแข็งเหมือนเด็กหนุ่ม มีกลิ่นเนื้อหนังเต่งตึง” แสดงให้เห็นถึงสรรพคุณที่โบราณเชื่อว่า “มหัศจรรย์” ของหัวกวาวเครือ

พฤกษศาสตร์ของกวาวเครือ

กวาวเครือเป็นชนิดที่หัวคล้ายมันแกว แต่ขนาดใหญ่กว่ามาก ผิวสีนวลถึงสีน้ำตาลอ่อน เหมือนสีผิวของมันแกว ขนาดหัวเล็กหรือใหญ่ขึ้นอยู่กับอายุของต้น เมื่อหัวยังเล็กอยู่จะมีเนื้อละเอียด มีน้ำมาก แต่เมื่อมีอายุมากขึ้นจะมีเส้นใยมากขึ้น ในทาง

พฤกษศาสตร์จัดต้นกวาวเครือไว้ในวงศ์ Leguminosae (วงศ์ย่อย Papilionoideae) สกุล *Pueraria* และได้เคยตั้งชื่อพฤกษศาสตร์ไว้ว่า *Pueraria mirifica* Airy Shaw & Suvatabandhu ชื่อ “mirifica” แปลว่า “ทำให้เกิดความมหัศจรรย์” เนื่องจากสรรพคุณของหัวกวาวเครือที่ทำให้ถันโต ซึ่งรู้จักกันมาแต่โบราณ แต่เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง นักพฤกษศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญพืชวงศ์นี้ของไทย ได้ศึกษาพืชชนิดนี้ในเชิงพฤกษศาสตร์เทียบกับตัวอย่างพืชชนิดอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกัน เสนอว่าพืชชนิดนี้ควรใช้ชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Pueraria candollei* Grah. var. *mirifica* (Airy Shaw & Suvatabandhu) Niyomdham

พืชชนิดนี้พบมากในป่าเบญจพรรณทางภาคเหนือและภาคตะวันตกของประเทศไทย ที่สูงจากระดับน้ำทะเล 250-800 เมตร นอกจากนั้นยังอาจพบในประเทศพม่าตั้งแต่บริเวณที่ติดกับจังหวัดกาญจนบุรี ไปจนถึงภาคเหนือ ในบริเวณภาคเหนือของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และในแขวงเชียงรุ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน

ต้นกวาวเครือเป็นไม้พุ่มรอเลื้อย ผลัดใบ ลำต้นเกลี้ยง รากใต้ดินมีขนาดใหญ่ ค่อนข้างกลม และคอดยาวเป็นตอน ๆ ต่อเนื่องกัน คล้ายสายลูกประคำ ส่วนที่กลมอาจมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 20-

30 เซนติเมตร หรือมากกว่า ขึ้นอยู่กับอายุ ส่วนที่คอดอาจมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางถึง 2 เซนติเมตร กิ่งอ่อน ยอดอ่อน ก้านช่อดอก และกลีบเลี้ยงมีขนสั้น ๆ ใบเป็นใบประกอบแบบขนนก มีใบย่อยสามใบ หูใบรูปไข่ โคนมน หรือเป็นติ่งยื่นลงมาทางด้านล่าง ใบย่อยด้านบนเกลี้ยง ด้านล่างมีขนสั้น ๆ ประปราย หูใบย่อยเรียวแคบ ดอกเป็นดอกช่อ มีทั้งช่อเดี่ยว และช่อแยกแขนง ออกตามปลายกิ่ง ยาว 20-30

เซนติเมตร ดอกรูปดอกถั่ว ขนาดเล็ก เส้นผ่านศูนย์กลาง 7-8 มิลลิเมตร ออกเป็นกระจุกในระยะผลัดใบ กระจุกละ 3-5 ดอก กลีบเลี้ยงมีโคนติดกัน เป็นรูปถ้วย ปลายแยกเป็น 4 แฉก กลีบดอกมี 5 กลีบ สีม่วงอมชมพู ฝักแบนรูปขอบขนาน ผิวมีขนสั้น ๆ ประปรายถึงเกลี้ยง กว้างราว 7 มิลลิเมตร ยาวราว 3 เซนติเมตร มีเมล็ดค่อนข้างกลม ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางราว 3 มิลลิเมตร

รูปที่ 1 ช่อดอกกวาวเครือ (ภาพ : เกษัชกร รศ.ชัยโย ชัยชาญทิพบุตร)

องค์ประกอบเคมีในหัวกวาวเครือ

หัวกวาวเครือมีสารที่แสดงฤทธิ์คล้ายฮอร์โมนเพศหญิง (oestrogen) ที่ในทางวิชาการเรียกสารกลุ่มนี้รวม ๆ ว่า “ไฟโตเอสโตรเจน (phytoestrogen)” สารกลุ่มไอโซฟลาโวนอยด์ (isoflavonoid) ที่พบในหัวกวาวเครือมีอยู่หลายชนิดในจำนวนนี้มีไม่น้อยกว่า 7 ชนิด คือ พูเอราริน (puerarin), มิริฟิซิน (mirificin), เกนิสติน (genistin), เกนิสเตอิน (genistein), ดาอิดซิน (daidzin), ดาอิดเซอิน (daidzein) และ คูเมสโตรล (coumestrol) จัดเป็นสารกลุ่มไฟโตเอสโตรเจนที่มีความแรงต่ำ และมีอยู่อย่างน้อย 3 ชนิด คือ ไมโรเอสโตรล (miroestrol), มิริฟิคูเมสตันไฮเดรต (mirificoumestan hydrate) และ มิริฟิคูเมสตันกลัยคอล (mirificoumestan glycol) ซึ่งมีโครงสร้างคล้ายกับฮอร์โมนเพศหญิงมาก จัดเป็นไฟโตเอสโตรเจนที่มีความแรงสูง แต่สารเหล่านี้พบในหัวกวาวเครือในปริมาณที่ต่ำมาก สารกลุ่มนี้หลายชนิดเป็นสารที่คล้ายคลึงกับที่พบในถั่วเหลือง

อันเป็นพืชในวงศ์เดียวกัน และนักวิทยาศาสตร์พบว่าไฟโตเอสโตรเจนในปริมาณต่ำๆ เช่น ที่ได้จากกระบรีกถั่วเหลือง สามารถลดอุบัติการณ์ของโรคมะเร็งเต้านม มะเร็งลำไส้ใหญ่ และมะเร็งต่อมลูกหมาก ทั้งยังลดอัตราเสี่ยงในการเป็นโรคหัวใจและหลอดเลือด รวมถึงอาการเนื่องจากภาวะหมดประจำเดือน

กวาวเครือในยาพื้นบ้านไทย

โบราณไทยใช้หัวกวาวเครือฝานตากแดดให้แห้ง บดเป็นผงละเอียด ผสมกับน้ำผึ้ง ปั้นเป็นเม็ดขนาดเท่าเม็ดพริกไทย กินวันละ 1-2 เม็ด ก่อนนอน กินได้ทั้งชายและหญิง ตำราฯ ว่า “.....เป็นยาอายุวัฒนะ ทำให้เกิดกำลัง ทั้งยังช่วยทำให้ผิวหนังที่เหี่ยวแห้ง กลับเต่งตึงมีน้ำมีนวล กระชับหน้าอก ลบรอยตีนกา ทำให้เส้นผมที่หงอกกลับดำ หากกินมากเกินไป อาจทำให้ถันโตได้ทั้งชายและหญิง.....” หากกินหัวกวาวเครือในปริมาณน้อย ๆ ดังที่กล่าวข้างต้น จะไม่มีอันตรายใด ๆ ตามที่ใช้กันมาแต่โบราณ หากกินใน

รูปที่ 2 หัวกวาวเครือ (ภาพ : เกสัชกร ผศ.ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร)

ปริมาณมากเกินไปอาจทำให้เกิดอาการข้างเคียงที่ไม่พึงประสงค์ได้

กวาวเครือในตำรับยาพื้นบ้านไทย มักใช้ร่วมกับเครื่องยาสมุนไพรอื่น ๆ หลายชนิด เช่น พริกไทยล่อน (*Piper nigrum* L.), เมล็ดข่อย (*Streblus asper* Lour.), หัวแห้วหมู (*Cyperus rotundus* L.), หัวกระชาย (*Boesenbergia pandurata* Holtt.), เกาขาว (*Tinospora crispa* Miers ex Hook.f. & Thoms.) เป็นต้น ซึ่งสมุนไพรทุกชนิดล้วนเป็นส่วนผสมสำคัญในตำรับยาแผนโบราณที่ใช้เป็น “ยาอายุวัฒนะ”

สมุนไพรที่ใกล้เคียงกัน

ยาพื้นบ้านไทยส่วนใหญ่จะใช้กวาวเครือชนิดนี้เป็นยาเพียงชนิดเดียว พืชชนิดอื่นที่อยู่ในสกุลเดียวกับกวาวเครือชนิดนี้ ในบ้านเรายังมีหลายชนิด เช่น เครือเขาปู่หรือตาลานเครือ (*Pueraria candollei* Grah.), กาสามปึกหรือมะแปปปา (*Pueraria collettii* Prain), ถั่วเลี้ยนปา (*Pueraria phaseoloides* Benth.), ผักผัด (*Pueraria thomsonii* Benth.) แต่ไม่มีรายงานการใช้ประโยชน์ทางยา

พืชในสกุลเดียวกันนี้ ที่ใช้เป็นพืชยาสมุนไพรที่ใช้กันในประเทศเพื่อนบ้านเรา มีอยู่หลายชนิด เช่น **กวาวเครือจีน** [*Pueraria lobata* (Willd.) Ohwi] ซึ่งจีนใช้หัวกินแก้ปวดหัว แก้อ่อนใน ลดความดัน แก้อาการปวดหัวใจเนื่องจากหัวใจขาดเลือด **กวาวเครือญวน** หรือที่เรียกในบ้านเราว่า “ผักผัด” (*Pueraria thomsonii* Benth.) ในเวียดนามใช้หัวเป็นยาแก้ไข้ แก้ไข้หวัด แก้ปวดหัว เป็นต้น **กวาวเครือแขก** (*Pueraria tuberosa* DC.) ในอินเดียใช้หัวเป็นยาแก้ไข้ แก้ท้องเสีย แก้ปวดข้อ เป็นยาบำรุง และขับน้ำนม เป็นต้น พืชหลาย ๆ ชนิดในสกุล *Pueraria* นี้ ล้วนมี

องค์ประกอบเคมีเป็นไฟโตเอสโตรเจนในกลุ่มไอโซฟลาโวนอยด์คล้ายๆ กับที่พบในกวาวเครือ จะแตกต่างกันไปก็ในองค์ประกอบเคมีอื่น ๆ ซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญ จึงทำให้มีฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาและการใช้ประโยชน์แตกต่างกันออกไป

ในบ้านเรา ยังมีสมุนไพรที่เรียก “กวาวเครือ” อีกหลายชนิด ส่วนใหญ่จะได้จากพืชต่างชนิดและต่างสกุลกับกวาวเครือที่กล่าวถึงข้างต้นที่สำคัญได้แก่

1. กวาวเครือแดง ได้จากพืชในวงศ์เดียวกับกวาวเครือ แต่จัดอยู่ในสกุลเดียวกันกับต้นทอง (ทองกวาว, กวาว, กว้าว หรือ จาน ก็เรียก) มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Butea superba* Roxb. มีชื่อเรียกตามถิ่นต่างๆ อีกหลายชื่อ เช่น จานเครือ (ภาคอีสาน), ทองเครือ (ภาคกลาง), ตานจอมทอง (ชุมพร) เป็นต้น พืชชนิดนี้มีลักษณะต้นคล้ายกวาวเครือแต่ใบใหญ่กว่า ดอกใหญ่ สีเหลืองแสดงคล้ายดอกทอง (*Butea monosperma* Ktze.) หัวใต้ดินยาว รูปกระสวย คล้ายมันสำปะหลัง เมื่อผ่าดูจะมียางสีแดง กวาวเครือแดงนี้หอมเสี้ยน พงษ์บุญรอด ได้บันทึกไว้ในตำราชื่อ “ไม้เทศเมืองไทย” หน้า 84-85 ว่า “ยังไม่เคยปรากฏว่ามีใครเคยใช้ทำยา” หรือ ใน “ตำราประมวลสรรพคุณยาไทย (ภาค 1)” ซึ่งเรียบเรียงโดยโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หน้า 79-80 เรื่อง “กวาวเครือแดง” ก็เพียงระบุว่า “แต่มีได้กล่าวถึงสรรพคุณไว้แต่อย่างใด

2. กวาวเครือดำ ได้จากพืชในวงศ์เดียวกับกวาวเครือ แต่จัดอยู่ในสกุลเดียวกันกับต้นหมามุ่ย มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Mucuna collettii* Lace ชนิดนี้มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นอีกหลายชื่อ เช่น มะบ้าแมง (เชียงใหม่), ยางดำ (นครราชสีมา), สะบ้าลิง (กาญจนบุรี), หมักบ้าลิ้มดำ (สุโขทัย) หรือ แขนแฮห้อม (เลย) พืชชนิดนี้เป็นไม้เถาเนื้อแข็งขนาดใหญ่

รูปที่ 3 ดอกกวาวเครือแดง (ภาพโดย รศ.ธাত্রี ผดุงเจริญ)

เถาสดมียางสีแดงเมื่อตัดใหม่ๆ แต่จะเปลี่ยนเป็นสี
ดำอย่างรวดเร็ว ทำให้เนื้อไม้มีสีดำ ดอกออกเป็นช่อ
คล้ายดอกหมากม่วย สีน้ำตาล ฝักแบนสีเขียว เมื่อแก่
จัดจะเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาล หยักเป็นข้อๆ แต่ละข้อมี
เมล็ดแบน 1 เมล็ด

เอกสารอ้างอิง

1. เต็ม สมิตินันท์. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย (ชื่อพฤกษศาสตร์-ชื่อพื้นเมือง). กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้; 2523. หน้า 57, 234, 280.
2. นันทวัน บุญยะประกิต และ อรุณ โชคชัยเจริญพร. สมุนไพร-ไม้พื้นบ้าน เล่ม 1. กรุงเทพฯ: คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; 2539. หน้า 164.
3. ยุทธนา สมิตศิริ. ภาพรวมงานวิจัยและพัฒนากวาวเครือขาวตั้งแต่อดีต (พ.ศ. 2524) ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2541). ใน: กระทรวงสาธารณสุข, สถาบันการแพทย์แผนไทย. การสัมมนาวิชาการเรื่องกวาวเครือ. สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข; 2541. หน้า 13-27.
4. ราชบัณฑิตยสถาน. อนุกรมวิธานพืช อักษร ก. กรุงเทพฯ: เพื่อนพิมพ์; 2538. หน้า 183-4.
5. โรงเรียนแพทย์แผนโบราณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. ประมวลสรรพคุณยาไทย (ภาคหนึ่ง) ว่าด้วย พฤษชาติ วัดฤๅต และสัตตวิตถุนานาชนิด. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์; 2537. หน้า 78-80.
6. เสี่ยม พงษ์บุญรอด. ไม้เทศเมืองไทย. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ; 2522. หน้า 82-5.
7. อนุสารสุนทร, หลวง. ตำรายาหัวกวาวเครือ. เชียงใหม่: โรงพิมพ์อุปะติพงศ์; 2474.
8. Benson GK, Cowie AT, Hosking ZD. Mammogenic activity of Miroestrol. J Endocrinol 1961;21:401-9.
9. Cain JC. Miroestrol: an oestrogenic from the plant Pueraria mirifica. Nature 1960;774-7.
10. Ingham JL, Tahara S, Dziedzic SZ. A chemical investigation of Pueraria mirifica roots. Z. Naturforsch 1986;41:403-8.
11. Kerr AGF. A reputed rejuvenator. Journal of the Siam Society, Natural History Suppl 1932;8:336-8.
12. Wanandorn W Phya. A reputed rejuvenator. Journal of the Siam Society, Natural History Suppl 1933;9:145-7.